

טרחא דציבורא

מים ראשונים: כלל ידוע הוא ש"אין מטריחין על הציבור יותר מדאי" (להלן). טרחת הציבור הוא עניין שחכמים התחשבו בו מאד וגובל בנושא "כבוד הציבור" והגבלת הגזרות שמטילים על הציבור. זאת, לא רק משום דרך ארץ והתחשבות בציבור כפשוטם, אלא גם משום שהציבור מייצג את השכינה: "אלהים נצב בעדת אל". כדרכנו, רק נטעם מעט מן המעט בנושא חשוב זה וכל דברינו הם לאגדה ומדרש ולא להלכה.

מסכת ברכות דף ז עמוד ב – לכנס מנין בביתו

אמר ליה רבי יצחק לרב נחמן: מאי טעמא לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי? אמר ליה: לא יכילנא. אמר ליה: לכנפי למר עשרה וליצלי. אמר ליה: טריחא לי מלתא. - ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא, בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודעיה למר. - אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מאי דכתיב: "ואני תפילתי לך ה' עת רצון" - אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפללין. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, מהכא: "כֹּה אָמַר ה' בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ" (ישעיהו מט ח). רבי אחא ברבי חנינא אמר, מהכא: "הֵן אֵל כְּבִיר וְלֹא יִמָּאָס כְּבִיר כֹּחַ לְבִי" (איוב לו ה), וכתיב: "פָּדָה בְּשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקֶּרֶב לִי כִּי בְּרָבִים הָיוּ עֲמָדַי" (תהלים נה יט).¹

מסכת ברכות דף לא עמוד א – רבי עקיבא בתפילה

תנו רבנן: המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים. אבא שאול אומר: סימן לדבר: "תכין לבס תקשיב אזנך" (תהלים י יז). תניא, אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הצבור - היה מקצר ועולה, מפני טורח צבור. וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו - אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה - מפני כריעות והשתחויות.²

מסכת ברכות דף ל עמוד ב – מתי חוזר ומתפלל

רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי. אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה - והאמר רבי אליעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכונן את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל!³ - אלא דלא אדכר מר דריש ירחא.⁴ והתניא: טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית - אין מחזירין אותו מפני

¹ נפתח בטרחת הציבור הקשורה לענייני תפילה. רב נחמן לא יכול להגיע לתפילה בבית הכנסת, כפי הנראה מסיבות בריאות, והתפלל ביחידות. הוא גם לא היה מוכן להטריח את הציבור לקיים מנין מיוחד בביתו. רב יצחק מציע פתרון שיודיעו לרב נחמן מתי הציבור עומד לתפילת שמונה עשרה ואז יצטרף לתפילת הציבור גם אם במקום אחר. המשך הדיאלוג ביניהם, כאשר רב נחמן שואל את רב יצחק מדוע הוא טורח כל כך בעניין זה ("מאי כולי האי?"), וזה מתמקד בחשיבות התפילה בציבור הנשענת על שלל פסוקים מהנביאים ומהכתובים (התפילות בתורה כולן ביחיד ואד-הוק לפי העניין). האם רב נחמן לא ידע כל זאת? האם בימיהם (אמוראי בבל דור שני-שלישי) עדיין לא מוסדה התפילה בציבור כל כך? או שמא אדרבא, רב נחמן ידע היטב את חשיבות התפילה בציבור, ודווקא בשל כך, בולט מאד רצונו שלא להטריח לקיים מניין בביתו (ואולי גם לא להחליש מניין קבוע).

² ה"תניא" המובאת כאן היא תוספתא ברכות פרק ג הלכה ה: "אמר ר' יהודה: כשהיה ר' עקיבא מתפלל עם הצבור, היה מקצר בפני כולם. וכשהוא מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת מפני הכרעות והשתחויות". שימו לב להבדלים הדקים בנוסח הגמרא והתוספתא במשפט הראשון, בתפילה עם הציבור. אותנו מעניין לדעת מה כאן טרחת הציבור? מדוע קיצר רבי עקיבא כשהתפלל עם הציבור ולא רצה להטריח? משום שהיה שליח הציבור? משום שלא יכול היה לכוון לבו כפי שעשה כשהתפלל בינו לבין עצמו? בשו"ת הר"י מיגאש משמע שמדובר שרבי עקיבא עבר כשליח ציבור וקיצר בתפילתו על מנת שהקהל לא ימתין לו, ראו דבריו בסימן קפ: "שליח ציבור שמאריך תפילתו, אם היה בצבור מי שמאריך כמוהו מאותם שיש הכרח לצבור להמתין להם, אין עליו בזה עון. ואם אין בצבור מאחר ומאריך בתפילתו זולתו, ראוי לו להיות לו דרך ארץ ומוסר עם הצבור ולא יאריך בתפילתו להטריח על הצבור בהיותם ממתנים לו. וכבר אמרו ז"ל על רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה". אבל בפירוש רבינו יחונתן מלוניל על הר"ף מסכת ברכות כב ע"ב, משמע שר' עקיבא לא עבר לפני התיבה, אבל קיצר על מנת שלא יחכו לו. ואלה דבריו: "כשהיה מתפלל עם הצבור, לא היה מאריך בתפילתו אלא בענין שיצא ממנה ידי חובתו בכונה גמורה, ולא היה מאריך בתיבות אלא כדי הצורך, כדי שלא יהא טורח לצבור, שדרך שליח צבור להמתין למי שגדול בקהל". כך או כך, שוב אנו לומדים שתלמידי חכמים העדיפו לעתים את תפילת היחיד בכוונה גדולה על פני תפילה בציבור בשל 'טרחת הציבור'. ראו בהקשר זה גמרא ברכות ח ע"א על רבי אמי ורבי אסי שלעתים העדיפו להתפלל "ביני עמודי" של בית המדרש ולא הטריחו עצמם לאף אחד משלושה עשר בתי כנסת שהיו בטבריה. וזה אולי כבר עניין אחר.

³ זירא רואה את ר' חייא שהתפלל וחזר והתפלל שנית ושאל אותו לסיבת הדבר. אם משום שלא יכול היה לכוון דעתו כראוי בתפילה הראשונה, פטור היה מלהתפלל עד שיוכל לכוון..

⁴ מה שאירע, מסבירה הגמרא, הוא שזה היה ראש חודש ובתפילה הראשונה שכח ר' חייא להזכיר את ראש החודש ("יעלה ויבוא"), לפיכך חזר והתפלל שנית עם אזכור ראש חודש. איך כל זה שייך לטרחת הציבור?

שיכול לאומרה בשחרית, בשחרית - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוספין, במוספין - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במנחה;⁵ - אמר ליה: לאו איתמר עלה, אמר רבי יוחנן, - בציבור שָׁנוּ.⁶

מסכת ברכות דף יב עמוד ב – בקריאת שמע

אמר רבי אבהו בן זוטרתא אמר רבי יהודה בר זבידא: בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה - משום טורח צבור.⁷

שכל טוב (בובר) שמות פרשת בשלח פרק טו – מס' הקרואים (הקוראים) לתורה

דורשי רשומות אמרו: שלא עסקו בדברי תורה ג' ימים, ואין מים אלא דברי תורה, שנאמר: "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיהו נה א). כיון שהלכו ג' ימים בלא תורה, נלאו. עמדו ותקנו נביאים שביניהם שיהיו קורין בדברי תורה בשבת. וקורין בשני בשבת ומפסיקין בשלישי וברביעי בשבת. וקורין בחמישי בשבת ומפסיקין בערב שבת. כדי שלא ילינו שלשה ימים בלא תורה.⁸

והכי הוה דא תקנתא: דמעיקרא דהוי קרי חד גברא באנפי ציבורא תלתא פסוקי.⁹ אי נמי תלתא גברי תלתא פסוקא, כל גבר פסוק חד, כנגד כהנים לויים וישראלים.¹⁰ אתא עזרא ותיקן תלתא גברי עשרה פסוקי כנגד עשרה בטלנין, והקורא ארבעה פסוקים הרי זה משובח.¹¹ והני מילי דקרו תלתא גברי בשני ובחמישי, דמותרין בעשיית מלאכה, משום טורח ציבור. וכן נמי ביום צום. אבל ביום שיש בו קרבן מוסף, והוא אסור במקצת מלאכה, כגון חולו של מועד וראשי חדשים, קרו ארבע גברי. חנוכה ופורים דלית בהו קרבן מוסף קרו תלתא גברי. יום טוב שאסור בעשיית מלאכה ויש בו קרבן מוסף קרו חמשה גברי. יום הכיפורים שאסור בעשיית כל מלאכה ובאכילה ובג' עניין אחרים, ויש בו קרבן מוסף, ויש בו איסור כרת, קרו שיתא גברי. יום שבת שאסור בעשיית כל מלאכה ומבורך ומקודש מששת ימי בראשית ויש בו קרבן מוסף ויש בו איסור כרת וסקילה, קרו שבעה גברי, לפי שהוא מובחר שבשבוע.¹²

מסכת תענית דף יד עמוד א - תעניות

⁵ ומה אם שכח במנחה שהיא התפילה האחרונה ביום? נראה בפשטות שבמקרה זה אינו חוזר אם משום שבוודאי הזכיר באחת משלוש התפילות הקודמות: ערבית, שחרית, מוסף, ואם משום שפשע ושכח כל היום ושוב אין לו תקנה.

⁶ היינו מדובר בתפילה בציבור ולא ביחיד. רש"י על הגמרא מסביר שהכוונה שיחיד שלא הזכיר ראש חודש בתפילתו בלחש, לא צריך לחזור ולהתפלל פעם שניה, משום ששליח הציבור שחוזר על התפילה בקול רם מוציא אותו ידי אזכור ראש חודש: "בציבור שנו - דאין מחזירין, משום דשמע ליה משליח ציבור, ואיכא מקצת הזכרה, אבל ביחיד צריך לחזור". אבל בעל הלכות גדולות מסביר שמדובר בשליח הציבור שטעה ולא הזכיר ראש חודש ולא מחזירים אותו לומר שוב את חזרת הש"ץ בגלל טורח הציבור. וכך גם מפרש סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר ראש חודש. (ראו רש"י שם בגמרא שמצטט את בעל הלכות גדולות, אך חולק עליו).

⁷ וכך גם בירושלמי ברכות פרק א הלכה ה: "ר' שמואל בר נחמן בשם רבי יהודה בר זבדא: בדין היה שיהיו קורין פרשת בלק ובלעם בכל יום. ומפני מה אין קורין אותן? שלא להטריח את הצבור". ובשני המקורות ממשיכה הסוגיה לשאול מה טעם בקשו לקבוע פרשת בלק (בלעם) בקריאת שמע אם משום שכתוב שם "שכיבה וקמה" ואם משום שמוזכרת בה יציאת מצרים (או גם: "מפני שכתובה בתורה ובנביאים ובכתובים", ירושלמי שם). אבל אין התייחסות מה עניין טורח הציבור כאן. האם בשל אורכה של הפרשה? לא מסתבר שרצו לומר את כל הפרשה, רק את ברכת בלעם השלישית המשתרעת על חמישה פסוקים, מ: "מה טבו אהליך יִעֲקֹב מִשְׁכְּנֶיךָ יִשְׂרָאֵל" ועד: "מִבְּרַךְךָ בְּרֹדֶךָ וְאֶרְצֶךָ אֶרֶר". וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [פרשת בלעם](#) בפרשת בלק ושם הצענו שאולי טורח הציבור הוא מנטלי ולא כמותי, בעצם האזכור של ברכתיו של אותו רשע, עליו אמרו חז"ל: "לא מדובשך ולא מעוקצך". ראו דברינו שם.

⁸ עד כאן ציטוט מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה א: "דורשי רשומות אמרו: ולא מצאו מים - דברי תורה שנמשלו למים ... לפי שפרשו מדברי תורה שלשת ימים, לכך מדרו. ולכך התקינו להם הנביאים והזקנים שיהיו קורין בתורה בשבת בשני ובחמישי. הא כיצד? קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת. וקורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי. וקורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת". ראו גם גמרא בבא קמא פב ע"א בלשון דומה. ושם גם דיון על מספר הקרואים וכמה פסוקים קוראים לכל אחד ממוסד "הבטלנים". מדרש שכל טוב למעלה, ממשיך ומפרט דיון זה ומתאר את ההתפתחות ההיסטורית של הקריאה בתורה בציבור.

⁹ וכך הייתה התקנה מעיקרה: שהיה קורא אדם אחד לפני הציבור שלושה פסוקים.

¹⁰ או גם שלושה קרואים שלושה פסוקים, כל אחד פסוק, כנגד כהנים לויים וישראלים.

¹¹ היינו שעשרה פסוקים סה"כ או שלושה לכל אחד (מה שדורש אולי חזרות כמו שאנו עושים בקריאה בחול המועד סוכות ובראש חודש), זה מינימם, ואפשר או אפילו רצוי להוסיף. אבל לא להגזים, כפי שנראה להלן ולא להוסיף על מספר הקרואים.

¹² כללו של דבר, ריבוי הקרואים בתורה קשור בעשיית מלאכה ביחס הפוך. ככל שהיום קדוש יותר ויש בו הפסק (איסור) מלאכה נרחב יותר, מרביתם בו בקרואים. בימות החול, שני וחמישי שאינם במקרה ראש חודש או יום טוב או מועד כלשהו, יש להעלות רק שלושה קרואים, משום טרחת הציבור. טרחת הציבור כאן היא פרנסה ומלאכה כפשוטם. בפרט בימים בהם היו משתכרים יומית או אפילו שעותית. ואם קיצרו בקריאה בתורה, יש אולי לתמוה על תוספות רבות אחרות לתפילת ימים אלה שנתווספו במרוצת הדורות, כגון קדיש יתום לאחר כל מזמור או פרק בסוף התפילה, פרשת הקרבנות, שמאריכים את התפילה ומעכבים את הקהל מללכת לעבודה (או מחייבים אותם לקום מוקדם יותר ולהפסיד שעות שינה). ועדיין לא דברנו על כל המי שברך

בשני דרבי יהודה נשיאה הוה צערא,¹³ גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני. סבר למיגזר טפי. אמר ליה רבי אמי: הרי אמרו: אין מטריחין את הצבור יותר מדאי.¹⁴ אמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא: רבי אמי דעבד - לגרמיה הוא דעבד. אלא הכי אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא לגשמים, אבל לשאר מיני פורענויות - מתעניין והולכין עד שיענו מן השמים.¹⁵ ... אמר לך רבי אמי: תנאי היא; דתנאי: אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור, לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שיצא זמנה של רביעה.¹⁶

מסכת מגילה דף כב עמוד ב – נפילת אפיים

רב איקלע לבבל בתענית צבור. קם קרא בספרא, פתח - בריך, חתם - ולא בריך.¹⁷ נפול כולי עלמא אנפיהו - ורב לא נפל על אנפיה.¹⁸ מאי טעמא רב לא נפל על אפיה? - רצפה של אבנים היתה. ותנאי: "ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה" (ויקרא כו א) ... אי הכי מאי איריא רב? אפילו כולחו נמי! - קמיה דרב הואי. - וליזיל לגבי ציבורא, ולינפול על אפיה! - לא בעי למיטרר ציבורא.¹⁹

מסכת ביצה דף כה עמוד ב – מביאים את הזקנים במהירות למקומם

אמימר ומר זוטרא מכתפי להו בשבתא דרגלא משום ביעתותא, ואמרי לה משום דוחקא דציבורא.²⁰

רי"ף מסכת ראש השנה דף י עמוד ב – תקיעת שופר

נמצא עכשיו שתוקעין תשר"ת ג' פעמים ותוקעין תש"ת ג' פעמים ותוקעין תר"ת ג' פעמים ונהגו העם לתוקען כשהן יושבין ומברכין עליהם ברכת התקיעה.²¹ ומפני שהצבור צריכין לשמוע התקיעות על סדר הברכות, לפיכך חוזרין ותוקעין על סדר הברכות תשר"ת פעם אחת ותש"ת פעם אחת ותר"ת פעם אחת. ובדין הוא שיהו תוקעין אותן על סדר ברכות כסדר שתקעו כשהן יושבין.²² אלא כיון שהברכות אין מעכבות את התקיעות, הרי יצאו ידי

¹³ הייתה איזו מצוקה של הציבור. ולפי המשך הסוגיה משמע מצוקה מגפה או גייסות, אבל לא של חוסר גשמים.

¹⁴ לא ברור היכן בדיוק "אמר", אבל בפשטות, כוונתו של רב אמי למשניות בפרק א של מסכת תענית (ד-ו) שמגדירות עד שלוש עשרה תעניות על עצירת גשמים. משם ואילך: "ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובשאלות שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום", אבל רק "היחידים חוזרים ומתענים", לא הציבור בכללותו. המילים "אין מטריחים על הציבור יותר מדאי" אינם שם (ולא בכל מקור תנאי אחר שחיפשנו ולא מצאנו) ונראה שמטבע לשון זו, רב אמי הוא שיצר אותה כאן.

¹⁵ חכמים אחרים חולקים על רב אמי וסבורים שיש להבדיל בין בצורת גשמים, שם אכן לא מטריחים יותר מדאי (אולי משום שזה טבעו של עולם שאחת לכמה שנים יש שנות בצורת וכבר נגזר מה שנגזר שהרי "בחג נידונים על המים", ראש השנה יז ע"ב), אבל בשאר פורענויות מטריחים גם מטריחים.

¹⁶ רב אמי טוען שכבר התנאים נחלקו בעניין. רבן שמעון בן גמליאל הוא שטוען שרק בגשמים "אין מטריחים על הציבור יותר מדאי", משום "שיצא זמנה של רביעה" (אולי בדומה לנימוק שהבאנו בהערה הקודמת). אבל חכמים סוברים שבכל מקרה, בכל סוג של פורענות אין להטריח את הציבור יתר על המידה. ראייה יפה יש לרב אמי מהירושלמי תענית פרק א הלכה ז שמקשר את כל נושא "ג התעניות עם ארבעים היום שעשה משה בפעם השנייה כשעלה להר לבקש על ישראל שעשו את העגל: "ר' יודן בריה דרבי חמא דכפר תחמין: כבתוך ארבעים שעשה משה בהר. א"ר יוסה: על שם שאין מטריחין על הציבור יותר מדאי". וכבר עשה מי שעשה את החשבון ששלוש עשרה תעניות שני וחמישי מתאימות לארבעים יום (פחות או יותר). ומכאן אנלוגיה יפה שהטרת הציבור דומה להטרת המקום! ראו לשון המדרש לגבי משה, אמנם בהקשר אחר: "כמה אוכל להטריח את המקום" (במדבר רבה יח ו).

¹⁷ נסביר: רב הזדמן לבבל בתענית ציבור, קרא בספר התורה, ברך ברכה ראשונה ולא חתם בברכה, זאת משום שמדובר במנהג הקדום שהראשון מברך ברכת התורה שלפניה והאחרון מברך ברכת התורה שלאחריה, ולפני תקנת "הנכנסים והיוצאים". ראו דיון בעמוד הקודם שם.

¹⁸ כל הציבור נפל על פניהם (תפילת נפילת אפיים) ורב לא.

¹⁹ רב לא נפל על אפיו משום שהייתה לפניו רצפה מאבן. וללכת למקום שבו כל הציבור נמצא (שם לא הייתה רצפה מאבן, אולי מחצלות על הקרקע) לא רצה משום שזה היה נחשב להטרת הציבור. שהיו צריכים לחכות שיגיע ולפנות לו מקום. ראו עוד בגמרא שם שרב היה נוהג ליפול אפיים ב"פישוט ידים ורגלים", דבר שמצריך מקום נוסף.

²⁰ וכך גם בגמרא יומא פז ע"א: "רב זוטרא כי הוה מכתפי ליה בשבתא דריגלא", ובגמרא סנהדרין ז ע"א. מסביר שם רש"י: "מכתפי להו - בבית המדרש עד מקומם. משום בעתותא דציבורא - שהיו נבעתים מן הצבור העומדים על רגליהם מפניהם, והיו יראים ליפול. משום דוחקא - שעומדים על רגליהן, וטורח צבור הוא, הלכך מכתפי להו עבדיהם ותלמידיהם, ומוליכין אותן מהר למקומן". או בלשון אחרת: "מכתפי להו - נושאין אותן על הכתף, שהיו זקנים ואינם יכולין לרוץ, ומטריחין את הציבור לעמוד בפניהם, לפיכך היו עבדיהם נושאין אותם מהר". נראה שאם כך, ניתן אולי לחבר לנושא הטרת הציבור גם את העניין שלא "לפסוע על ראשי העם" כשחכם נכנס לבית המדרש, חוץ מאותם שנקבעו להם מראש סדרי עמידה לשם כבוד, כפי שמובא במסכת הוריות יג ע"ב: "תנו רבנן: כשהנשיא נכנס, כל העם עומדים ... כשאב ב"ד נכנס, עושים לו שורה אחת מכאן ושורה אחת מכאן וכו'". למקורות בנושא שלא להפסיע על ראשי עם, ראו גמרא יבמות קה ע"ב הסיפור על אבדן ור' ישמעאל בר' יוסי, מגילה כז ע"ב: "שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמעון: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא עשיתי קפנדריא לבית הכנסת, ולא פסעתי על ראשי עם קדוש וכו', סנהדרין ז ע"ב: "אמר רבי אליעזר: מניין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קדוש - שנאמר לא תעלה במעלה, וסמך ליה ואלה המשפטים" ועוד.

²¹ אלה שלושים התקיעות שגם אנו נוהגים מיד לאחר ברכת לשמוע קול שופר שאנו קוראים להם תקיעות דמיושב אך נוהגים לעמוד.

²² היינו תשר"ת ג' פעמים, תש"ת ג' פעמים ותשר"ת ג' פעמים לכל ברכה וברכה, כך הבנו.

חובתן באותן שתקעו כשהן יושבין, ודי להם לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת על סדר ברכות פעם אחת, שלא להטריח את הצבור. וכן המנהג בכל העולם ובשתי ישיבות.²³

ירושלמי שקלים פרק ב הלכה ג – במצוות מחצית השקל

רבי יודא אומר כו': דרכונות דינרין חזרו לשקול סלעין כשמוען חזרו לשקול טבעין פלגי סלעין בקשו לשקול דינרין קרטין ולא קבלו עליהן.²⁴ מן הדא: "וְהָעֶמְדָנוּ עֲלֵינוּ מִצְוֹת לָתֵת עֲלֵינוּ שְׁלִישִׁית הַשֶּׁקֶל בַּשָּׁנָה לַעֲבֹדֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ" (נחמיה י לג).²⁵ ר' חלקיה בשם ר' אחא: מכאן שצריך אדם לשלש שקלו שלשה פעמים בשנה.²⁶ מכאן שאין מטריחין על הציבור יותר מג' פעמים בשנה.²⁷ א"ר אבין: מכאן לג' סאין מכאן לג' קופות מכאן לג' הפרשות.²⁸

במדבר רבה ח ד, פרשת נשא – בשביל הגרים נטריח את הציבור?

... אתה מוצא: הקב"ה תובע משפטן של גבעונים מן שאול וזוכר פעולתו של שאול לשלם לו שכר טוב. באותה שעה אמר דוד: וכי בשביל הגרים הללו עשה הקב"ה לעמו כן?²⁹ א"ל הקב"ה: אם תרחיק את הרחוקים, סופך לרחק את הקרובים. צא ולמד מיהושע רבך, שבשעה שאמרו הגבעונים: "עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו" (יהושע י ו), באותה שעה אמר יהושע: וכי בשביל הגרים הללו אנו מטריחים על הצבור?! אמר לו הקב"ה: יהושע, אם תרחיק את הרחוקים, סופך לרחק את הקרובים. צא ולמד מהיכן הוא מְסַעֵד,³⁰ לא מן הגרים?³¹ שנאמר: "ויולד ליוסף בארץ מצרים ... את מנשה ואת אפרים" (בראשית מו כ), וכתוב: "למטה אפרים הושע בן נון".³²

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יח פסוק כה – ציווי הדיינים

²³ לא ברור אם הכוונה לתשר"ת תש"ת תר"ת לכל ברכה, 10 תקיעות במקום 30, או שהכוונה לתשר"ת לברכה הראשונה, תש"ת לשנייה ותשר"ת לשלישית, סה"כ 10 שלוש הברכות. ראו שיטה זו בעקידת יצחק ויקרא שער סז (פרשת אמור) שיש לה טעם גם מעבר לעניין טורח הציבור. אם אלה כל הברכות, הרי לנו 60 בסה"כ או אפילו 40. וכל זה, על מנת שלא להטריח את הציבור. ובימינו, שמהדרים להשלים למאה קולות, שמושלים רק בסוף התפילה ממש, בקדישים, וגוזרים על הציבור איסור דיבור עד השלמת הקול האחרון, אין לך טרחת ציבור גדולה מזו. ראו גם סידור רב עמרם גאון בסדר תפילת מוסף של יום הכיפורים, לקצר בסליחות "אומר חמש סליחות בלבד מפני טורח הצבור".

²⁴ קטע זה בירושלמי משובש וצריך לקרוא אותו במשנה. ראו מסכת שקלים פרק ב משנה ד: "אמר רבי שמעון: מה בין שקלים לחטאת? שקלים יש להם קצבה וחטאת אין לה קצבה. רבי יהודה אומר: אף לשקלים אין להם קצבה. שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלים דרכונות. חזרו לשקול סלעים. חזרו לשקול טבעין. ובקשו לשקול דינרים וכו'". עם חידוש היישוב היהודי בארץ ועבודת המקדש בתחילת ימי בית שני, חודשה גם מצוות מחצית השקל, כפי שמביא התלמוד בהמשך מספר נחמיה. בתחילה היו נותנים דרכונות שהוא מטבע ששווה 4 שקלים. בהמשך נתנו רק סלע שהוא 2 שקלים, ירדו לטבעין שהוא שקל של ימי המשנה שהוא מחצית השקל של התורה (ימי משה). כשרצו להוריד עוד לדינר, שהוא מחצית השקל של ימיהם, שהוא רבע שקל של ימי משה, לא הסכימו חכמים כפי שנראה בתלמוד. ראו פירוש קהתי על משנה זו.

²⁵ בכריתת האמנה של עזרא ונחמיה, מתחדש גם מצוות השקל שמוטלת על בני הגולה לא פחות ואולי יותר מאשר על שבי ציון הדלים. נראה שזו תחילתה של מסורת התמיכה של בני הגולה ביישוב בארץ ובעבודת המקדש (ובלימוד תורה בהמשך הדורות).

²⁶ על מנת להגיע לשקל של ימי המשנה שהוא כאמור מחצית השקל של התורה. ואולי כוונתו שלושה שקלים בשנה (פירוש ידיד נפש). ואגב למדנו מהדין כאן שדומה להוסיף על השקל ודברי התורה: "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט", נאמרו רק על תרומת האדנים החד-פעמית של המשכן. ראו ירושלמי שקלים פרק א הלכה א: "תרומת המשכן למשכן מה שירצו יעשו. תרומת שקלים לקרבן מה שירצו יעשו, כדי שיהא יד כולן שוה. תרומת אדנים לאדנים [שם ל טו] העשיר לא ירבה והדל לא ימעט". ראו גם מדרש אגדה (בבב) שמות פרשת תצוה וכן פסיקתא זוטרתא על הפסוק בפי תשא ל טו, אך ממקורות אחרים נראה אחרת ואין בידינו לדון כרגע בנושא זה.

²⁷ סוף סוף הגענו אל הנושא שלנו. מתקנת עזרא ונחמיה לומדים כלל בהלכות צדקה ומגבית מהציבור: לא להטריח יתר על שלוש פעמים בשנה (מתנות לאביונים בפורים, קמחא דפסחא, עזרה לחגי תשרי?). ראו פירוש קרבן העדה: "מכאן שאין מטריחין נדבות על הציבור יותר מג' פעמים בשנה". וראו גם שאילתות דרב אחאי פרשת כי תשא שאילתא סד: "ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב לעשות צדקה שליש שקל בשנה, דכתיב: והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית שקל בשנה לעבודת בית אלהינו".

²⁸ ור' אבין סבור שזה מקור שלוש הקופות שהיו בבית המקדש שמהם היו תורמים כסף לקרבת ציבור במקדש. ראו מסכת שקלים פרק ג משנה ב: "בשלש קופות של שלש שלש סאין תורמין את הלשכה וכתוב בהן אל"ף ב"ת גימ"ל. רבי ישמעאל אומר יונית כתוב בהן אלפ"א בית"א גמל"א". אבל בפשט המשנה מדובר שם לא בהכנסת הכסף ללשכה אלא בהוצאה לשם קניות המקדש.

²⁹ הרעב שהיה בימי דוד. ראו שמואל ב פרק כא: "וַיְהִי רָעַב בְּיָמֵי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה וַיִּבְקֹשׁ דָּוִד אֶת פָּנָי ה' ס' וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂאוּל וְאֶל בֵּית הַדָּמִים עַל אֲשֶׁר הָמִית אֶת הַגִּבְעֹנִים". ראו דברינו [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים.

³⁰ מה הוא מוצאן שלך יהושע?

³¹ ראו דברינו [כולנו גרים](#) בחג השבועות.

³² פרשת הגבעונים שהונו את יהושע ואח"כ חוזרים ונזכרים בספר שמואל בקשר לרעב שהיה בימי דוד ומבקשים שבעה אנשים מצאצאי שאול לקחת את נקמתם מהם, היא פרשה קשה וכאובה וגם מסתורית למדי. מה קרה שם? מה עשה להם שאול? למה היה יהושע מחויב להם אחרי שרימו אותו? כיצד גם משה קשור לכל העניין? ועוד ועוד. ראו דברינו [הגבעונים](#) בפרשת נצבים שם ניסינו לפזר מעט את הערפל סביב פרשה זו. כאן, לנושא שלנו, טרחת הציבור היא לקיים את השבועה שנשבעו להם יהושע וזקני העם ולחוש לעזרתם כאשר עמי הסביבה בקשו לנקום בהם על שכרתו ברית עם יהושע.

"ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל" - מינה עליהן דיינין וציוה את הדיינין שיהיו סובלין טורח הצבור. כענין שנאמר: "ואצוה את שופטיכם בעת ההיא וכו'" (דברים א טז).³³ וצוה את העם שיהיו נוהגין כבוד בדיינין כענין שנאמר: "ואצו אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון" (שם יח).³⁴

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ב – מי שבורח מלהיות דיין

"ואלה המשפטים" – זה שאומר הכתוב: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט ד). מלכה של תורה, במשפט שהוא עושה מעמיד את הארץ. "ואיש תרומות יהרסנה" – אם משים אדם עצמו כתרומה הזו שמושלת בזויות הבית ואומר מה לי בטורח הצבור, מה לי בדיניהם, מה לי לשמוע קולם, שלום עליך נפשי; הרי זה מחריב את העולם. הרי "ואיש תרומות יהרסנה". מעשה ברבי אסי כשהיה מסתלק מן העולם. נכנס בן אחותו אצלו מצאו בוכה. א"ל: רבי, מפני מה אתה בוכה? יש תורה שלא למדת ולימדת? הרי תלמידך יושבים לפניך. יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך היית מתרחק מן הדיינין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי צבור. א"ל: בני, עליה אני בוכה. שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל. הרי: "ואיש תרומות יהרסנה".³⁵

מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן ט – אלימלך שברח למואב

שאלמלך היה איש חשוב שמחשבים אותו במקומו, והלך להציל את נפשו ונפש ביתו, ולא טרח עצמו בעסקי הצבור כמו שהוא אדם חשוב.³⁶ ויאמינו לדברו להשיבם מרעתם ולהזהירם שישובו בתשובה. ולפיכך אירע לו כמו שאמר הכתוב: "וימת אלימלך איש נעמי" (רות א) וכן מתו בניו שנאמר (שם /רות א') וימותו שני בניו מחלון וכליון ותשאר האשה משני ילדיה ומאשה,

שמות רבה כז ט, פרשת יתרו – חבר שנטל טלית

"וישמע יתרו" – זהו שכתוב: "בני אם ערבת לרעך, תקעת לזר כפך... נלכדת באמרי פך..." (משלי ו א-ג) – אמר רבי נחמיה: נאמרה על החברים. כל הימים שאדם חבר לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית, לא יאמר: לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור. אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בָּנָא על חברו, או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו. ורוח הקדש צווחת: "בני אם ערבת לרעך" – אתה ערב עליו. "יתקעת לזר כפך" – אמר לו הקב"ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה או נָצוּחַ.³⁷

³³ כרגיל יש לקרוא את הפסוק או אפילו הפסוקים שם במלואם על מנת להבין איפה כאן הטרחה והמעמסה הגדולות המונחות על כתפי השופטים והדיינים: "וְאֶצְנֶה אֶת שְׁפָטֶיכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר שִׁמְעוּ בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטֶתֶם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרֹ: לֹא תִכְרוּ פָנִים בְּמִשְׁפָּט פְּקוּדֵי תִשְׁמְעוּן לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וכו'".

³⁴ במדרש זה אנו חוצים קו פרשת מים מרכזית בנושא טרחת הציבור. עד כאן ראינו את ההתחשבות של חכמים והתורה בקביעת סדרי תפילה והנהגה באופן שלא יעיקו על הציבור, לא יגרמו לו לטרחה יתירה. מכאן ואילך, נדון בחובה של החכמים לשאת בטרחת הציבור ולשרתו. ומנגד, חובת הציבור לכבד את מי שטורח למענו. כאן, במינוי הדיינים, נושא עליו הרחבנו בדברינו [פרשת מינוי הדיינים](#) בפרשת יתרו. ראו דברי הקב"ה למשה כיצד יסיביר לזקנים שהתמנו, את תפקידם, ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא צב: "ולקחת אותם אל אהל מועד. אמר לו: קחם בדברים תחילה. אמור להם דברי שבח: אשריכם שנתמניתם. וחזור ואמור להם דברי פגם: היו יודעים שטורחנים וסורבנים הם. על מנת כן תהו מקבלים עליכם, שיהו מקבלים אתכם וסוקלים אתכם באבנים. מה שהתנתי עמן התנה עמהם". ומה התנה הקב"ה עם משה? ראו פיסקא אחת קודם בספרי שם, אשר השלטון לדאוג לסדרי חוק ומשפט, אך של משה: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל (שמות ו יג) – אמר להם: היו יודעים שסורבנין וטרחנין הם. אלא על מנת שתקבלו עליכם שיהו מקבלים אתכם וסוקלים אתכם באבנים". ראו גם דברינו [בני סורבנים הם](#) בפרשת שמות, [שררה](#) בפרשת קרח. [שררה על הציבור](#) בפרשת שמיני.

³⁵ ראו גם שמות רבה פרשה ל סימן יג: "מלך במשפט יעמיד ארץ – זה יהושפט שנאמר: ויאמר יהושפט אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' (דברי הימים ב יט ו). ואיש תרומות יהרסנה – זה חכם שהוא יודע הלכות ומדרשות ואגדות, ויתום ואלמנה הולכין אצלו שיעשה דין ביניהן והוא אומר להן עסוק אני במשנתי איני פנוי! ואמר לו האלהים: מעלה אני עליך כאילו החרבת את העולם. לכן נאמר: ואיש תרומות יהרסנה". בשמות רבה "מלך" כפשוטו – חובת השלטון לדאוג לסדרי חוק ומשפט, אך בתנחומא: "מלכה של תורה", היינו תלמידי חכמים. ובכל מקרה: איש תרומות יהרסנה, זה ודאי תלמידי חכמים שבמקום לתרום לציבור מרגישים מורמים ממנו. מדרשים אלה מדגישים את החובה המוטלת על תלמידי החכמים להתעסק בטורח הציבור וצרכיו, כמו במינוי הזקנים ע"י משה לעיל, לצאת מכתלי בית המדרש המוגנים, להכניס את ראשם בנושאי דין ומשפט ולעסוק כפי שדוד מעיד על עצמו: "בדם, בשפיר ובשליה" (ברכות ד ע"א). וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [מלך במשפט יעמיד ארץ](#) בפרשת משפטים. ראו גם דברינו [עיני הדין](#) שם.

³⁶ כמו שראוי וצפוי מאדם חשוב, שיש גם סיכוי שישמעו לדבריו, כפי שמשמע מהמשך המדרש.

³⁷ הדילמה של תלמידי החכמים אם להיכנס בצרכי ציבור או לא, היא עניין רחב ולא-פשוט שיש לו פנים לכאן ולכאן. יש חובה על תלמידי החכמים הבקאים והראויים לעסוק בצרכי ציבור ליטול בכך חלק, אבל הם צריכים לדעת מה משמעות הדבר, כביכול להיכנס לעימות עם הקב"ה! טרחת הציבור היא זירה מאד קשה ומסוכנת וחכמים היו מודעים לכך. ראו מסכת שבת י ע"א: "רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי: אי איכא דאית ליה דינא – ליעול ולית. רב חסדא

מסכת עירובין דף מג עמוד ב – אליהו לא יבוא בערבי שבתות וחגים

כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח.³⁸

מחלקי המים

מים אחרונים: ויש עוד דינים, הלכות ומנהגים רבים בנושא טרחת הציבור, בראשונים ובאחרונים, ואנחנו התמקדנו במקורות התנאים והאמוראים, במדרשי ההלכה והאגדה.

ורבה בר רב הונא הווי יתבי בדינא כולי יומא, הוה קא חליש לבייהו. תנא להו רב חייא בר רב מדפתי: (שמות יח) ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשו יושב ודן כל היום כולו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית. כתיב הכא: ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם (בראשית א) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אני ואתה עומדים בזירה – או נצחת או נצחתי](#), בפרשת יתרו. ראו גם הדף [פרנס על הציבור](#) בדפים המיוחדים.

³⁸ משום שאנשים עסוקים בהכנות לשבת וליום טוב. ומשתמע שם בסוגיה שגם בשבת אליהו לא בא. והכל בדין של מי שנדר שאינו שותף יין ביום שבו בן דוד בא שמונת לו לשתות יין בשבתות וימים טובים. ראו מקבילה בגמרא פסחים יג ע"א לגבי ביעור תרומה שהיא ספק טהורה בערב פסח שחל להיות בשבת, ששורפים ולא אומרים "שמא יבא אליהו ויטהרם" משום ש"כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח".